

عنوان اثر: سیزده جستار در تاریخ جامعه‌شناسی

مؤلف: ابوالحسن تنهایی

ناشر / سال نشر: اراک / ۱۳۷۳

معرفی، نقد و بررسی

به گفته نویسنده، این اثر که به مناسبت روز سیزدهم رجب (روز ولادت حضرت علی علیه‌السلام)، سیزده جستار نام گرفته است، مجموعه‌ای از فرازها، نظام‌ها و مفاهیم بنیادین در مطالعه تاریخ جامعه‌شناسی است که از میان کارهای چاپ‌شده نایاب یا چاپ نشده وی - به منظور حل مشکل دانشجویان در دروس نظریه‌های جامعه‌شناسی - به کوشش جواد نکهت جمع‌آوری شده است.

هر یک از فصول، مقاله‌هایی هستند که قبلاً در نشریات دیگر به چاپ رسیده (به جز فصل سیزدهم) و به کمک جواد نکهت در ۱۳ فصل (به قول نویسنده ۱۳ جستار) به شکل کتاب تنظیم شده است. هر چند، می‌توان نوعی خط اتصالی و ارتباطی تاریخی را در اندیشه‌های مطرح شده در این اثر مشاهده کرد، اما جدایی و گاه پراکندگی موضوعی و محتوایی جستارهای کتاب قابل توجه است. عناوین فصول به ترتیب عبارت‌اند از: «مقدمات نظری»، «انگلستان در رخدادی دیگر»، «کارکردگرایی ایستانگر»، «جامعه‌شناسی دینی هرینگتن»، «کارکردگرایی پویانگرانه انسجامی»، «جامعه‌شناسی وحدت وجودگرایی»، «فرانسه»، «مردم‌گرایان»، «کندرسه»، «پیش‌پردازی محافظه‌کار»، «اندامواره‌گرایی پویانگر»، «روش‌شناسی جامعه‌شناختی» و «فرهنگ و توسعه در میزان تاریخ».

آثار مشابه با این اثر:

- تاریخ اندیشه اجتماعی

بارنز و بیکر / ترجمه یوسفیان

بررسی شکلی

ظاهر متن اثر روان، رسا و قابل فهم برای دانشجویان مقطع کارشناسی است. اما در برخی از قسمت‌ها، متن از حالت آکادمیک خارج شده و بیشتر شکلی عامیانه به خود گرفته است و در بخش‌هایی روان و رسا نیست. برای نمونه، می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

- صفحه ۲۷، پاراگراف اول: «بنابراین مردم با توافقی همگانی، خود را به رهبری تسلیم می‌کنند و متعهد میشوند که او را اطاعت، و در برابر، حمایت و پشتیبانی او را دارا شوند».

- صفحه ۲۹، پاراگراف آخر: «قدرت و حکومت مطلقه مورد نظر هابس حتی دین را نیز به زیر سلطه بایست بکشد. هابس منطقی می‌داند که دین و کلیسا قدرتی زیر نفوذ شاه باشند».

- صفحه ۸۶، پاراگراف اول: «اگر هر آنچه رخ می‌دهد، بنا به قانون ذاتی طبیعت باشد و اگر هر آنچه رخ می‌دهد از روی پیش‌آمد نباشد، پس هر آنچه رخ می‌دهد بایستی به ناگزیر رخ بدهد، زیرا هر پدیده‌ای که وجود، دلیل ضروری بودن آن است، قانونی که تا اوج تکامل نظریه ساخت‌گرا- کارکردگرای انسجامی پیش می‌رود».

علی‌رغم اینکه کتاب ویراستار دارد، در زمینه قواعد ویرایش و نگارش اشکالاتی از قبیل: استفاده همزمان از علامت «،» یا «.» و حرف عطف «و»؛ عدم استفاده از علامت «،» در مواقع لازم؛ غلط حروف‌نگاری؛ استفاده از فعل مشابه در یک جمله با فاصله‌ای اندک و عدم رعایت فاصله مناسب بین کلمات دیده می‌شود. برای مثال، می‌توان به استفاده همزمان از علامت «،» یا «.» و حرف عطف «و» اشاره نمود. (ر.ک: ۲۷ پاراگراف اول؛ ص ۶۴ سطر آخر؛ ص ۱۴۴ پاراگراف آخر و...)

صفحه‌آرایی کتاب خوب و مناسب است. اصول مربوط به سرصفحه و اندازه حاشیه‌ها و تفاوت فونت کلمات در تیتورها، متن اصلی، پاورقی و ... رعایت شده است. اما اندازه و نوع فونت‌های مورد استفاده در حد معمول نیست. اسامی و

سیزده جستار در تاریخ جامعه‌شناسی ۲۱

معادل‌های کلمات لاتین در پانویست صفحات ذکر شده است. استفاده از رسم‌الخط استفاده قدیمی، صحافی کتاب معمولی و نوع کاغذ کاهی و نامرغوب است. طرح روی جلد، نامناسب و با موضوع و عنوان کتاب همخوانی ندارد. چنانچه این کتاب را برای دو درس ۲ واحدی «نظریه‌های جامعه‌شناسی (۱)» «تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام» در دوره کارشناسی فرض کنیم - که امروزه با وجود منابع مناسب‌تر و متنوع‌تر چنین نیست و چه بسا با وجود کتاب‌های دیگر مؤلف، خود وی این اثر را به عنوان منبع اصلی پیشنهاد نمی‌کند - می‌توان حجم اثر را (۱۹۰ صفحه) نسبتاً مناسب دانست.

بررسی محتوایی

علی‌رغم اینکه نویسنده محترم، خود از استادان رشته جامعه‌شناسی است، اما اصطلاحات تخصصی را به‌درست به‌کار نبرده است. به عبارت دیگر، اصطلاحات تخصصی در قالب نثری ظاهراً ادبی در چارچوب تفسیری شخصی و خاص شیوه فکری ایشان به‌کار رفته است. مثلاً، مطالب صفحه‌های ۱۴۸: «بحث وجدان جمعی در اندیشه دورکیم»: نویسنده وجدان جمعی را به صورت یک فاعل صاحب اراده و توان عملی، فرض کرده‌اند؛ در خصوص مفهوم قرارداد اجتماعی یا به گفته نویسنده، «پیمان اجتماعی» نیز باید گفت، قرارداد اجتماعی از نظر روسو مقدم بر جامعه نیست بلکه با جامعه، در جامعه و هنگام شکل گرفتن جامعه این قرارداد وضع می‌شود. صفحه ۱۶۴، تیتیر نمونه سوگیری ...: مفهوم سوگیری در اینجا به‌درستی به‌کار نرفته است. چرا که در برداشت اول، ممکن است از این مفهوم، معنی جانبداری استنباط شود.

نویسنده محترم برای اصطلاحات تخصصی، معادل‌هایی را به‌کار برده که در رشته جامعه‌شناسی رایج نیست. به عبارت دیگر، ایشان، معادل‌ها را بر اساس سلیقه خود انتخاب و برای برخی از اصطلاحات معادلی در نظر نگرفته و از تلفظ لاتین آن استفاده نموده‌اند. برای مثال، صفحه ۸، پاراگراف دوم، سطر سوم: «چشم‌انداز ساخت‌گرا کارکردگرایی انسجامی»؛ صفحه ۹، سطر آخر: «دیدگاه‌های پویانگانه به دو شکل واگرا و خلاق»؛ صفحه ۲۷، سطر اول: «پیمان اجتماعی روسو»؛ صفحه ۱۵۰، پاراگراف سوم، سطر دوم: «رشد کاهشی» (Reductionist Approach)؛ صفحه ۱۷۸: «ساینس»

(Science)؛ پایگاه به‌دست آورده (Achieved Status)؛ پایگاه به‌دست آمده (Ascribed Status)، «عوامل‌گرایی و پوزیتیویسم»؛ «اخلاق بورژوازیک».

به جز مقدمه آقای نکهت، به‌نام «سرگذشت‌نگاری» که در مورد زندگی نویسنده و مطلب دیگر که خود نویسنده (بدون عنوان) نوشته است، کتاب فاقد مقدمه، جمع‌بندی نهایی، تمرین و آزمون، نمودار و جدول می‌باشد. البته، در مواردی از ابزارهای علمی مانند: مثال، مقایسه و مقدمه استفاده شده است. این اثر با وجود داشتن مطالب مفید و با ارزش، به صورت یک کتاب درسی و به منظور پوشش اهداف دروس «تاریخ تفکر اجتماعی» و «نظریه‌های جامعه‌شناسی (۱)» تهیه نشده است.

محتوا و موضوع این اثر با توجه به اهداف درس بدون تردید کمتر از ۵۰٪ جامعیت دارد، زیرا در خصوص درس «تاریخ تفکر اجتماعی در میان مسلمانان» به هیچ‌وجه شامل مرور اندیشه‌های اجتماعی متفکران مسلمان کلاسیک و مدرن (گذشته و معاصر) نیست و بیشتر اندیشه اجتماعی را در قرون جدید و پس از رنسانس و قبل از ظهور جامعه‌شناسی مدرن مورد بحث قرار داده و در خصوص درس «نظریه‌های جامعه‌شناسی (۱)»، اندیشه‌ها و کارهای جامعه‌شناسان بنیان‌گذار و کلاسیک قرن نوزده را به‌طور کامل پوشش نمی‌دهد. هرچند، به برخی مکاتب قرن بیستم مانند پدیدارشناسی نیز پرداخته شده است. در کتاب دو بخش ابتدایی وجود دارد (سرگذشت‌نامه و مقدمه نویسنده که بدون عنوان است) که در فهرست کتاب به آنها اشاره نشده است. به جز این دو مورد، مطالب کتاب با عنوان کلی آن (سیزده جستار در تاریخ جامعه‌شناسی) تناسب نسبی و با عناوین مندرج در فهرست کتاب بسیار تناسب دارد.

با توجه به نثر خاص، ابهامات و سوءبرداشت‌ها در طرح مفاهیم و مطالب تخصصی در حوزه اندیشه‌های اجتماعی و جامعه‌شناسی، داشتن نگرش بسیار خاص و سوگیرانه، عدم انسجام کافی در مطالب و فصول کتاب و به‌خصوص عدم جامعیت نسبت به اهداف و سرفصل دروس مورد بحث از یک سو و وجود منابع متنوع، فراوان و مناسب‌تر دیگر، به نظر می‌رسد این کتاب برای تدریس دروس «تاریخ تفکر اجتماعی» و «نظریه‌های جامعه‌شناسی (۱)» مناسب نیست و فقط می‌تواند منبعی جانبی یا فرعی به صورت انتقادی استفاده شود.

سیزده جستار در تاریخ جامعه‌شناسی ۲۳

شاید نوآوری کتاب، در پرداختن بیشتر به برخی جزئیات اندیشه‌ها، کارها و اوضاع و احوال تاریخی - اجتماعی متفکران قبل از جامعه‌شناسی مدرن باشد، آن هم در قالب رویکرد خاص مؤلف که تفسیرگرایی جدلی (به گفته خود او) است. البته این مطلب به معنای مناسب و درست بودن رویکرد مولف و تمامی گفتارها و نوشتارهای ایشان نیست.

کتاب در ظاهر منابع فراوانی دارد (۲۶ منبع فارسی و ۳۰ منبع انگلیسی) اما اولاً، نیمی از منابع فارسی آثار، و به ویژه مقاله‌های چاپ شده در کتاب فعلی، قبلاً در نشریات و مجلات دیگری چاپ شده‌اند؛ ثانیاً، نحوه استفاده و ارجاع مؤلف بیشتر حالت آزاد و اقتباس دارد و بیشتر حرف و دیدگاه خود را مطرح و پیگیری نموده است تا اینکه به ذکر دقیق مطالب برگرفته از منابع دیگر و تفسیر دقیق و بی‌طرفانه آنها اهتمام ورزد.

نویسنده دارای جهت‌گیری تفسیرگرایی جدلی (به گفته وی) با تبعیت از آرا و اندیشه‌های هربرت بلومر، همراه با ابراز ارادت و شیفتگی فراوان به ایشان، در حوزه مکتب کنش متقابل نمادی است. همچنین سوگیری و نزدیکی شدید، نسبت به آرا و اندیشه‌های اریک فروم و در عین حال، مخالفت با مثبت‌گرایی و مکاتبی که صرفاً یا عمدتاً تبیینی و علت‌گرا هستند، در گفتار و نوشته‌های ایشان مشاهده می‌شود.

در ظاهر نویسنده خود و افکارش را بسیار همسو با فرهنگ و ارزش‌های اسلامی ابراز می‌کند. اما اگر با دیدی انتقادی به محتوای بیان و اندیشه و شیوه تحقیق و تفسیر ایشان از آرای دیگران و طرح دیدگاه‌های اسلامی بنگریم، نتایج متفاوتی بدست خواهیم آورد.

اگر رویکرد ابراز شده نسبت به نقد آرای دیگران و همسویی و همگرایی با فرهنگ و ارزش‌های دینی صادقانه و خالی از ابهامات، نواقص و تناقض‌های اساسی باشد، کتاب به عنوان اثری نظری که جنبه روشنگرانه در حوزه افکار دارد، می‌تواند مفید تلقی شود.

سوگیری مکتبی و ارزشی نویسنده نسبت به آنچه خود درست می‌داند و رد گاه متعصبانه و جانبدارانه آرای دیگران، مانند: مثبت‌گرایان و کارکردگرایان و ... به کتاب

خصلتی کمتر علمی و بیشتر ایدئولوژیک و مبهم می‌دهد که در سودمندی فوری و نداشتن اثر تخریبی کوتاه مدت یا درازمدت آن تردید ایجاد می‌کند.

پیشنهادها

به گفته نویسنده، کتاب مورد بررسی، مجموعه‌ای از فرازها، نظام‌ها و مفاهیم بنیادین در مطالعه تاریخ جامعه‌شناسی است که از میان کارهای چاپ‌شده نایاب یا چاپ نشده وی - به منظور حل مشکل دانشجویان در دروس نظریه‌های جامعه‌شناسی - به کوشش جواد نکهت جمع‌آوری شده است. اما، بر اساس ارزیابی به عمل آمده، به نظر می‌رسد این کتاب برای تدریس و دروس «تاریخ تفکر اجتماعی» و «نظریه‌های جامعه‌شناسی (۱)» مناسب نیست و فقط می‌تواند منبعی جانبی یا فرعی به صورت انتقادی از آن استفاده شود و در صورت تجدید چاپ، بهتر است به نکات زیر توجه شود:

- ویراستاری ادبی و تخصصی
- بازنگری در معادل‌گذاری اصطلاحات تخصصی
- تکمیل استنادات و ارجاعات
- اضافه نمودن فهرست اعلام و موضوعی